MINIBYEN ROSKILDE år 1400

Minibyen blev bygget 1996-99 af 12-15 deltagere i et FOF aftenskolekursus. Efter nogle møder, hvor lokalhistorikeren Lotte Fang orienterede om Roskildes udseende i middelalderen, blev byggearbejdet de næste tre år ledet af malermester Erik Nielsen.

Det har ikke været hensigten at fremstille en egentlig model af byen, dertil er alt for mange forhold ukendte. Men forhåbentlig giver Minibyen et indtryk af byens omfang og af de gejstlige institutioners dominerende plads i bybilledet.

I året 1400 havde Roskilde endnu sin fulde økonomiske og politiske styrke ikke mindst takket være biskoppen, Peder Jensen Lodehat (1395-1416), som var dronning Margrethes mangeårige ven og rådgiver. Bispestolens store godsbesiddelser, inkl. den vigtigste København, var intakte. Valdemar Atterdag havde i 1350 tvunget bispen til at overlade sig København, men Margrethe leverede den tilbage til sin kansler, biskoppen. Men Roskildes nedtur begyndte straks efter Peder Jensen Lodehats død. Margrethes efterfølger Erik af Pommeren tog København tilbage til kronen 1417, og forholdet mellem konge og biskop var anstrengt i en årrække. Når det gik mindre godt for bispestolen, var det også uheldigt for byen. Samtidig oplevede Roskilde, at handelen med udlandet gradvist flyttede til København og Køge, som havde en langt gunstigere placering. Byens betydning gik langsomt tilbage gennem 1400-tallet, og helt galt gik det efter reformationen, hvor hele det gejstlige hierarki forsvandt, og bispestolen flyttede til København. Indbyggertallet i Roskilde var 6-8000 i 1400, og det faldt til 1-2000 efter reformationen. Først i perioden 1890-1900 rundede byens indbyggertal igen 8000.

Nærværende skrift er i hovedsagen baseret på følgende kilder, hvor interesserede kan finde mere detaljerede oplysninger.

Birkebæk, F. m.fl (red): Roskilde bys historie bind 1 (1992) og 2 (1998)
Fang, A: Roskilde bind 1 (1945)
Fang, A. og Buhl, I.: Roskilde adelige jomfrukloster (1949)
Fang, L.: Duebrødre kloster (1991)
Fang, L.: Kilder i Roskilde (1993)
Fang, L.: Gader og stræder i Roskilde kommune (1998)
Desuden årbøger fra Roskilde Museum og Historisk Selskab for Roskilde amt.

Minibyen er en gave til Roskilde kommune ved byen 1000-års jubilæum.

Sponsorer: Unibank A/S
Flügger Farver
Unicon Beton

Byvolden (1) blev anlagt i slutningen af 1140'erne af Svend Grathe, der som konge over Sjælland og Skåne havde brug for at sikre sin vigtigste by i de kampe om magten, som foregik mellem de tre kongsemner Svend, Knud og Valdemar. Volden, der var 3.2 km lang, omkransede landets største byareal på 73 hektar. Såvel vold som voldgrav var ca. 10 m brede og 2-3 m høje henholdsvis dybe. På grund af det skrånende terræn var graven kun delvis vandfyldt. Volden forfaldt i slutningen af middelalderen, men i 1400 havde den stadig en funktion ved at adskille by fra land. På landet levede man af landbrug, og i byen havde man eneret på handel og delvis på håndværk. Det var derfor vigtigt at have en klar skillelinie. I 1800-tallet kunne man endnu ane byvolden nogle steder, men i dag er det kun gennem udgravninger, man kan finde sporene.

Røde Port (2) markerede den vigtigste udfaldsvej fra byen. Det var vejen til Roskildebispens værdifulde besiddelse København. Navnet kendes allerede fra middelalderen, men der er aldrig fundet spor af porten. Byvoldens forløb kendes dog så godt, at der ikke er tvivl om, at den har ligget ved Hestetorvets østlige afslutning.

Domkirken (3). Den nuværende teglstenskatedral havde to eller tre forgængere. Harald Blåtand byggede ca. 980 den trækirke, hvor han senere blev begravet, og biskop Svend Nordmand byggede en frådstenkirke omkring 1080. Hvad der skete i det mellemliggende tidsrum er uklart, men Knud den Stores søster Estrid var på en eller anden måde part i byggeriet af en stenkirke i Roskilde. Måske lod hun opføre en kirke omkring 1040, som så kun fik lov at stå i få år, eller måske støttede hun Svend Nordmands kirkebyggeri. Det er også muligt, at det var den første kirke på Bjerget ved havnen, der er tale om. Det var sandsynligvis Absalon, der tog initiativet til at opføre den nuværende domkirke, og byggeriet kan da være startet omkring 1170. Det gik langsomt i starten, og først i slutningen af 1200-tallet var kirken næsten færdig. Det nordre tårn manglede dog i endnu hundrede år, og først umiddelbart efter 1400 blev det færdigt. Ud over kapitelhuset mod sydøst, var der i 1400 kun bygget tre sidekapeller. Vor Frue kapel mod syd fra 1310 (nedlagt 1772), og mod nord Sct. Laurentius kapel fra 1384 (nedlagt 1613) og Sct. Andreas kapel fra 1395, der stadig eksisterer.

Sct. Budolfi kirke (4). Ruinerne har været gravet fri flere gange sidst i 1999. Kirken er bygget af frådsten formentlig i første halvdel af 1100-tallet. På mange måder har den lignet Sct. Laurentii kirke i den modsatte ende af Skomagergade. De havde begge profilerede sokler og lisener (flade halvsøjler) på apsis. Dele af kirken brændte i 1523, og på grund af reformationen nåede den er sikkert ikke at blive sat i stand igen.

Sct. Nikolai kirke (5). Der er aldrig fundet rester efter denne kirke, så den nøjagtige beliggenhed kendes ikke. I begyndelsen af 1900-tallet blev der fundet en del skeletter

nord for Jernbanegade ved Kornerups Vænge, der formodes at stamme fra en pesttid, hvor en nedlagt kirkegård (Sct. Nikolai?) er blevet genanvendt.

Sct Dionysii kirke (6). Fundamentet og enkelte frådstenskvadre blev fundet i 1935. Omkring 1300 skete der omfattende ombygninger efter en brand. Kirken er sikkert blevet brudt ned kort tid efter reformationen.

Alle Helgens kirke (7) blev fundet i 1944 – ja, der blev faktisk fundet to kirker. Den ældste var en rundkirke bygget af frådsten formentlig ca. 1110-20. Omkring 1200 blev rundkirken erstattet af en kirke med et mere normalt udseende, der blev nedlagt efter reformationen. Det vides ikke, hvornår den blev nedrevet.

Sct. Mikkels kirke (8) fra begyndelsen af 1100-tallet er udgravet, men kun fundamentet er fundet, alt murværket var nedbrudt i 1575 og genanvendt til reparationer på domkirken.

Sct. Pauls kirke (9) er aldrig blevet fundet, men har sikkert ligget ved Algade op til Hestetorvet. Der har også eksisteret en Sct. Peders kirke, som formentlig har ligget uden for byvolden mod øst. Der er heller ikke fundet rester efter denne kirke, og det kan ikke udelukkes, at Sct. Peders og Sct. Pauls kirker er den samme. Det var ikke usædvanligt, at kirker blev indviet både til Peder og Paul.

Sct. Laurentii kirke (10) er fra begyndelsen af 1100-tallet og er ligeså rigt udskykket som Sct. Budolfi kirke med profilerede sokler og lisener på apsis. Desuden havde denne kirke det flotteste flisegulv, der kendes fra Danmarks middelalder. Gulvet kopierede marmorgulvene i italienske kirker med sorte og hvide brændte lerfliser. Teglbrænding kendes først i Danmark fra 1150, så fliserne må være importerede eller fremstillet af en indkaldt teglbrænder. Kirken under Stændertorvet blev udgravet i 1931, og i de næste 50 år kunne man besøge ruinen via en trappe fra torvet. Da fugt truede med at ødelægge kirken blev adgangen lukket indtil man renoverede og genudgravede området i 1998. Først ved denne udgravning opdagede man, at kirken oprindelig havde haft et tvedelt tårn, som ca. 1500 blev erstattet af det tårn, der siden 1735 har fungeret som rådhustårn. Som en forsmag på reformationen blev kirken – bortset fra tårnet - raseret og nedrevet af rasende borgere i 1531

Sct. Olai kirke (11) blev udgravet i 1934. Det var en frådstenskirke med et oprindeligt tårn, der sandsynligvis har været tvedelt. Kirken blev nedlagt ved reformationen, og Duebrødre hospital fik i slutningen af 1500-tallet lov til at hente materialer fra kirkeruinen.

Sct. Hans kirke (12) blev udgravet i 1942, og dens grundrids blev markeret med små jordvolde, så man stadig kan se dens placering i Provstevænget. Den var bygget af

frådsten formentlig i begyndelsen af 1100-tallet. Kirken overlevede reformationen i en del år. Den omtales endnu i 1569 men forsvinder derefter i løbet af de næste hundrede år.

Sct. Mortens kirke (13). Der er aldrig fundet rester efter denne kirke, men det vides dog ret nøjagtigt, hvor den har ligget. Den blev vist nedbrudt i 1570.

Sct. Ibs kirke (14), der er bygget af frådsten ca. 1100, afløste to tidligere trækirker. Kirken lå i det område, hvor udenlandske (vendiske) købmænd allerede i 1000-tallet opholdt sig, når de handlede i byen. Den var i brug indtil omkring 1800 og blev derefter brugt som magasin og i 1808 som lazaret for de spanske soldater, der var indkvarteret i byen. I 1815 købte købmand Jacob Borch kirken, og han rev alt ned undtagen skibet og erstattede hvælvingerne med fladt tag. Kirken blev brugt som pakhus indtil 1884, hvor stiftet overtog ødekirken. Den blev sat i stand i 1922.

Sct. Jørgensbjerg kirke (15). Den nuværende frådstenskirke er bygget omkring 1080 og er således sammen med Vor Frue kirke en af landets ældste. Men forud var der på stedet en halvt så stor kirke ligeledes bygget af frådsten ca. 1035. Det kan være denne kirke og ikke en forgænger til domkirken, som Estrid – Knud den Stores søster og Svend Estridsens mor – byggede i Roskilde. Kvadrene herfra blev brugt i den nye kirke, og den nu tilmurede nordportal stammer fra den første kirke, og er hermed Danmarks ældste stykke stenbygning. Oprindelig var kirken indviet til Sct. Clemens, men da Sct. Jørgenshospitalet blev bygget ved siden af kirken, tog kirken – og landsbyen - navn efter de spedalskes skytshelgen.

Vor Frue kirke (16) blev opført som en treskibet kirke i frådsten af biskop Svend Nordmand ca. 1080 og er således sammen med Sct. Jørgensbjerg kirke en af landets ældste. Forinden havde der sikkert ligget en trækirke på stedet. Den kom til at danne nordsiden i det nonnekloster, der blev opført henved hundrede år senere, og fortsatte i modsætning til de andre klosterkirker med at være sognekirke. Kirken blev forlænget to gange til i alt 29 m, men efter reformationen (i 1599) blev den østlige halvdel revet ned til den længde, kirken har i dag. Den er blevet ombygget flere gange efter middelalderen, men midtskibet og det nordlige skib er oprindelige.

Vor Frue nonnekloster (16). Da biskop Vilhelm døde krænkede tre præster biskop Assers gravfred for at skaffe plads til Vilhelm i Assers grav. Kort efter døde to af præsterne, og den tredje, provst Isak, forsøgte at afværge Guds straf ved i 1158 at indstifte et cistercienserkloster i forbindelse med Vor Frue kirke. Klosterets fremtid blev yderligere sikret, da liget af Absalons slægtning, den hellige Margrethe af Højelse (nær Køge) blev overført til Vor Frue kirke. Margrethe var blevet dræbt af sin mand, der camuflerede drabet som selvmord. Hun blev derfor begravet i uindviet jord, men der viste sig underlige tegn ved graven, og bedrageriet blev afsløret. Mar-

grethe fik helgenry, og 1177 blev liget overført til Roskilde og gravsat af Absalon, som samtidig skænkede store gaver til klosteret. Pilgrimme valfartede til graven og ofrede pengegaver, der sammen med testamentariske gaver til klosteret gjorde det rigt. Endnu i 1850 opsøgtes Margrethes grav af syge i håb om helbredelse. Klosteret overlevede en tid efter reformationen, men omkring 1565 var der ikke flere nonner tilbage. Det vides ikke, hvornår klosteret blev nedrevet.

Gråbrødre munkekloster (17) blev grundlagt af franciskanerne i 1237, og da grevinde Ingerd af Regenstein fra Hvide slægten skænkede munkene en gård i byen, kunne klosteret finde plads inden for byvolden. Klosteret blev nedlagt ved reformationen, og bygninger og jord overgik til en fynsk adelsmand. Klosterets kirke og kirkegården blev dog bevaret som sognekirke for byens seks østlige sogne. I 1625 blev hovedparten af kirken nedbrudt, og kun et begravelseskapel var i funktion i endnu hundrede år. Det forfaldt herefter, og i 1832 forsvandt de sidste ruiner, og der blev rejst et kors på stedet. I 1855 blev der bygget et nyt begravelseskapel, og kirkegården har været i brug i mere end 750 år.

Sortebrødre munkekloster (18) blev opført kort efter, at dominikanerne kom til Roskilde i 1231. Efter reformationen overtog kronen klosteret, og i 1557 fik byfogeden ordre til at nedrive bygningerne. Derefter opførtes hovedbygningen til en lille herregård – Sortebrødregård. Denne bygning eksisterer stadig og er den gamle hovedbygning i det adelige jomfrukloster, der nu har navnet Roskilde Kloster. I 1699 ejede to adelsdamer, Margrethe Ulfeld og Berte Skeel, godset, og de oprettede heraf et kloster for døtre af danske adelsmænd og af de højeste embedsmænd. Dette 'protestantiske' kloster skulle overtage en af de funktioner, som de katolske nonneklostre havde haft – tilflugtssted og forsøgelsesanstalt for adelige damer, som ikke var blevet gift.

Sct. Agnes nonnekloster (19), der tilhørte dominikanerordenen, blev stiftet 1263 af Erik Plovpennings 14 årige datter Agnes, hvis arv blev brugt til formålet. Et par år efter aflagde hendes ældre søster Jutta også klosterløfte og overdrog sin arv til klosteret. Efter 5-6 år viste det sig, at Jutta 'ikke havde klosterkød', og begge piger stak af og tog deres arv tilbage. Det betød næsten ruin for klosteret, og man fik pigerne lyst i band. Prinsesserne tog til deres søster, der var gift med den svenske konge, og han tog så kærligt imod dem, at Jutta blev gravid. Stor skandale og forstærket bandlysning uden virkning. Klosteret fik dog senere hovedparten af det mistede gods tilbage ved kongens hjælp, og det ejede store godsmængder ved reformationen, som kronen bortforlenede. Det meste af klosteret blev nedrevet i 1580'erne, og den sidste del – et lille stråtækt hus – brændte i 1825. Man er ofte stødt på grundrester og skeletter i området.

MINIBYEN ROSKILDE år 1400

1. Byvolden
2. Røde Port
3. Domkirken
4. Sct. Budolfi kirke
5. Sct. Nikolai kirke
6. Sct. Dionysii kirke
7. Alle Helgens kirke
8. Sct. Mikkels kirke
9. Sct. Pauls kirke
10. Sct. Laurentii kirke
11. Sct. Olai kirke
12. Sct. Hans kirke
13. Sct. Mortens kirke
14. Sct. Ibs kirke
15. Sct. Jørgensbjerg kirke
16. Vor Fru kloster og kirke
17. Gråbrødre kloster
18. Sortebrødre kloster
19. Sct. Agnes kloster
20. Sct Clara kloster
21. Duebrødre hospital
22. Helligåndshuset
23. Sct. Jørgensgården
24. Kongsgården
25. Bispegården
26. Rådhuset
27. Katedralskolen
28. Galgen
29. Hestetorvet
30. Hellig Kors kilde
31. Blegdamskilde
32. Højbrønd kilde
33. Maglekilde
34. Louises kilde
35. Vandhulsmøllen
36. Kapelsmøllen
37. Sct. Clara Mølle
38. Strandmøllen
39. Maglekilde mølle
40. Rimors mølle
41. Kobbermøllen
42. Sct. Sigfreds mølle

Sct. Clara nonnekloster (20) blev stiftet af franciskanerne i 1256 på grundlag af store gaver fra grevinde Ingerd af Regenstein. Klosteret var stort – 40 nonner – og populært og modtog mange gaver. Da klosteret ved reformationen blev nedlagt, var det meget rigt, og Københavns universitet fik meget af godset. Den 600 tdr. land store Flengmark lige vest for Roskilde blev delt mellem universitetet, Duebrødre hospital, Katedralskolen og domkirken. Indtil for få år siden stoppede denne mark Roskildes vækst mod vest. Klosteret blev nedrevet i 1579 og stenene genanvendt ved opførelsen af Selsø. De sidste fundamentrester blev opbrudt i 1843, og senere er der kun fundet murbrokker i jorden.

Duebrødre hospital (21) eksisterede i 1429 - men er sikkert fra 1300-tallet – og lå da vest for byen. I 1918 fandt man bl.a. hospitalskirkens fundament og en kælder. Da Helligåndshuset og Sct. Jørgensgården blev nedlagt i 1569, blev deres midler overført til Duebrødre hospital, som derefter skulle sørge for underhold til en lærer og 23 disciple ved Katedralskolen. Omkring 1650 blev hospitalet flyttet ind til byen på domkirkepladsen. I 1969 henholdsvis 1973 blev Søren Olsens hospital (fra 1592) og Meyercrones stiftelse (fra 1739) tilsluttet Duebrødre stiftelsen, som i dag råder over ca. 100 boliger fordelt i fire bygninger i byen.

Helligåndhuset (22). Det første Helligåndhus fra første halvdel af 1200-tallet lå lidt vest for byen – stedet kendes ikke. I 1253 blev hospitalet flyttet ind til byen tæt ved domkirken. Det var biskop Jacob Erlandsen, der skænkede de midler, der muliggjorde flytningen. Helligåndshuset skulle huse 12 syge og fattige og desuden sørge for kost og logi til 12 disciple fra Katedralskolen. Nødlidende rejsende kunne få kost og logi for en nat. Stiftelsen skulle også betale for to års studier i udlandet, når to disciple fandtes egnede. Det blev nedlagt i 1569, og dets midler blev overført til Duebrødre hospital.

Sct. Jørgensgården (23). Det eneste middel, man havde i middelalderen mod den uhelbredelige spedalskhed, var isolation. Derfor oprettedes hospitaler lidt uden for byerne, hvor de smittede kunne – og senere skulle – opholde sig. Roskildes hospital for spedalske lå nord for Sct. Clemens kirke på 'Bjerget' ved havnen. De spedalskes skytshelgen Sct. Jørgen gav efterhånden navn til både kirken og havnebyen. Hospitalet eksisterede før 1211 og måske allerede 1130, hvor bisp Peder gav gods til oprettelse af et munkesamfund ved Sct. Clemens kirke. Det blev ikke noget kloster ud af gaven, men den er muligvis i stedet blevet brugt til hospitalet. Sct. Jørgensgården blev nedlagt samtidig med Helligåndshuset i 1569, og alle dets midler overdraget Duebrødre hospital. Spedalskheden var på det tidspunkt nogenlunde udryddet.

Kongsgården (24) blev revet ned kort efter 1400, og pladsen blev brugt som byens affaldsplads indtil 1455, hvor kongen forærede grunden til et af domkirken altre. Det er aldrig lykkedes at finde spor efter kongsgården, så man har ingen viden om, hvor-

dan den så ud. Men placeringen lige vest for domkirken er omtalt såvel i gavebrevet fra 1455 som i Saxos omtale af blodgildet i Roskilde i 1157.

Bispegården (25) er formentlig opført i første halvdel af 1100-tallet. Hovedbygningen lå mod vest nærmest domkirken, men der var desuden en række bygninger på området for at rumme den store stab af medarbejdere, som biskoppen havde. Den såkaldte Absalonsbue forbandt hovedbygningen med domkirken. Den er bygget af frådsten omkring 1200 af Absalons efterfølger Peder Sunesen og eksisterer stadig. Efter reformationen, hvor biskoppen over Sjælland blev flyttet til København gik bispegården langsomt i forfald, og i 1733 blev den revet ned og erstattet Palæet.

Rådhuset (26) omtales i Roskildes stadsret fra 1268, men det har på det tidspunkt nok kun været institutionen – ikke en bygning - der blev henvist til. Det middelalderlige rådhus, som brændte i 1731, var sikkert fra 1300-tallet. Dets udseende kendes i store træk fra et billede i Resens atlas fra 1677. Heraf fremgår, at den toetagers bygning havde et galleri, som blev båret af tre søjler, så man kunne gå under galleriet.

Katedralskolen (27) eksisterede i hvert fald i 1150 og havde oprindelig til huse i det kloster, som lå nord for og i forbindelse med den tidligere domkirke. Da klosteret blev revet ned omkring 1200, fik skolen sin egen bygning, der udgjorde en del af muren omkring domkirken. I 1845 blev denne bygning revet ned.

Galgen (28) lå i 1700-tallet syd for byen, højtliggende og tæt ved den vigtige sydgående vej. Det er vel sandsynligt, at den lå det samme sted i middelalderen, men det vides ikke. Da Roskildes skarpretter Ingermann døde i 1804, fik hans enke lov til at overtage virksomheden. Hun skulle dog ikke selv udøve erhvervet men i de enkelte tilfælde betale Københavns skarpretter for at træde til. Efter enkens død i 1812 blev der ikke ansat flere skarprettere i Roskilde.

Hestetorvet (29) er fra middelalderen, og udgravningerne i 1994 tyder på, at pladsen allerede fra 1150, da byvolden blev anlagt, har været anvendt til handel. Det har antagelig været et af landets ældste husdyrmarkeder.

Kilderne. Få steder har så mange og kraftige kilder som Roskilde. For 200 år siden fandtes mindst 24, hvoraf 11 har været fuldt virksomme indtil for hundrede år siden, hvor vandindvindingen gradvist sænkede grundvandet, så næsten alle kilder udtørrede. Men i de senere år er mange igen kommet til live. I 1832 blev kildernes vandmængde målt, og de tre kraftigste var Maglekilde med 82.000 l/time, Klosterkilden med 12.000 l/time og Højbrøndskilde med 8.000 l/time. Kilderne gav byen drikke- og husholdningsvand af høj kvalitet og samtidig en værdifuld vandkraft. De fleste kilder udspringer ca. 30 m over havet, og da afløbet til havet er kort, var der mulighed for

en meget intensiv vandmølledrift. Kilderne samler sig om to afløb: Et vestligt med Maglekilde som den vigtigste kilde og et østligt med klosterkilden som den vigtigste.

Hellig kors kilde (30). Kilden var en af byens kendte, som blev anset for at have helbredende virkning. Da Frederik den 4. i 1729 blev syg, og lægerne ikke kunne helbrede ham, fandt de på at hente vand fra Hellig Kors kilde for at se, om det kunne hjælpe kongen. Kongen blev rask, og hoffet hentede derefter vand flere gange om ugen fra kilden. Denne vandtransport fortsatte i omkring 100 år, og en mand var ansat til at holde opsyn med kilden. Sct. Hans aften samledes ungdommen endnu i midten af 1800-tallet ved Hellig Kors kilde, hvor der var musik og dans og blev drukket mere øl og brændevin end kildevand. I 1880 fik Roskilde sit første vandværk, som blev placeret i nærheden af Hellig Kors kilde. Få år efter tørrede kilden ud, og i 1906 blev der opsat et monument i frådsten tegnet af Jacob Kornerup. Det findes stadig på Kildegårdens område.

Blegdamskilde (31) var i flere hundrede år et af byens yndede vaskesteder. Efter vask og skylning blev tøjet bredt ud på græsset for at tørre og for at blive bleget af solen. Vandværket, der i 1880 blev anlagt ved Hellig Kors kilde, tog også kraften fra Blegdamskilden, og omkring 1910-20 tørrede kilden helt ud. I dag er der ingen spor efter kilden.

Højbrønd kilde (32). En af byen vandrigeste kilder, som indtil 1. Verdenskrig blev brugt til storvask. Men allerede i 1886 var der blevet lagt en vandledning fra kilden til det seks år ældre vandværk ved Hellig Kors kilde, og herved mistede kilden hovedparten af sit vand. I 1943 blev kilden helt sløjfet til fordel for en vendeplads.

Maglekilde (33) har altid været den vandrigeste i Roskilde, og selvom den er blevet mindre, giver den stadig 35.000 l/time. De store vandmængder indeholdt meget opløst kalk, der afsattes omkring kildens udløb. Kildekalken (kaldes også frådsten) er blød og let at bearbejde, sålænge luften ikke har iltet den. Aflejringerne var flere meter tykke og et oplagt bygningsmateriale, før man havde teglsten. I 1000- og 1100-tallet blev der bygget mange kirker i Roskilde og omegn af kildekalken. Da brydningen af kildekalk ophørte, var der dannet en stor sø, der kom til at fungere som mølledam, indtil den i 1846 blev fyldt op. Der skulle bygges en vandkuranstalt på stedet, og i 1849 rejstes en træbeklædt bygning i tre fløje med tilhørende park og et ottekantet kildehus over kilden. Fra kildehuset løb vandet i en underjordisk rende til et kildested ved Maglekildevej. Her strømmede vandet ud i en grotte gennem Neptuns mund. Kurstedet blev nedlagt allerede efter to år, og bygningen havde en omskiftende tilværelse indtil den i 1972 blev nedrevet, og grunden omdannet til parkeringsplads. Kildehuset forsvandt tidligt, og i 1927 opførtes et mindre sekskantet hus, som er bevaret.

Louises kilde (34). Omkring 1850 opførte en konventualinde ved Roskilde kloster, Lovise von Wimpfen, en lille stensætning ved kilden. Omkring 1910 lod hendes broderdatter, der også hed Louise, området sætte i stand. I 1930'erne var det slut med kildens eget vand, men den livede op igen i 1985. Året efter blev den gamle stensætning sløjfet, og en stor stenskål (møllesten) modtager nu kildens vand.

Klosterkilden (34x). Dette var den betydeligste kilde i den østlige kilderække. Skønt væsentlig mindre end Maglekilde har Klosterkilden haft et betragteligt omfang. Kilden var i flere hundrede år omgivet af en lille skyggefuld lund, og midt i 1800-tallet, hvor der blev drevet gartneri omkring kilden, var stedet et yndet udflugtssted. Mange lysthuse og bænke fandtes i gartneres have, og her blev der serveret kaffe, the og punch. I en periode var der musik hver torsdag ved stadsmusikanten. I 1903 blev området købt af franske munke, og Sct. Marie hospital blev opført på grunden. Den offentlige adgang til kilden blev herefter lukket. I 1950'erne tørrede kilden ud, men den begyndte igen i 1970'erne at løbe. Efter hospitalets nedlæggelse i 1991 er der igen adgang til området.

Vandmøllerne. De mange møller var en vigtig drivkraft for byen. 10 vandmøller udnyttede vandkraften. De 4 lå i en østlig række hovedsageligt drevet af Klosterkilden, mens Maglekilde var de vigtigste for den vestlige række på 5 møller. Vandhulsmøllen lå for sig selv lidt vestligere. Det vides ikke, hvornår mølleriet startede, men da underfaldsmøllerne afløste skvatmøllerne omkring 1100, var der utvivlsomt vandmøller i Roskilde. Vandløbenes kraftige fald, ca. 30 m over et afløb på 1 km, gjode det – trods møllernes tætte placering – muligt at udnytte de mere effektive overfaldsmøller, da de blev taget i brug omkring 1600. Endnu i 1900 var der adskellige vandhjul i brug, men i 1922 forsvandt det sidste – det var hjulet ved Rimors mølle.

Vandhulsmøllen (35) blev nedlagt omkring 1750, fordi ejeren ønskede at anlægge en hestemølle. Til gengæld skulle han nedlægge vandmøllen. Det vides ikke hvornår mølledammen forsvandt.

Kapelsmøllen (36) har utvivlsomt tilhørt et af domkirkens kapeller i middelalderen. I 1905 blev mølledammen fyldt op. Møllen blev solgt til Fællesbageriet og brændte kort efter.

Sct. Clara mølle (37). Sct. Clara kloster købte møllen ca. 1260, og efter reformationen gik den over til Københavns Universitet. Hård konkurrence mellem de mange møller var sikkert årsag til, at mølleren i 1831 startede en beskeden papirproduktion. Nye ejere kom til, og i 1871 blev kornmølleriet helt opgivet, og bygningen nedrevet. En treetagers bygning blev opført og med en dampmaskine som supplement til vand-

kraften blev produktionen kraftigt forøget. I 1914 blev vandkraften helt opgivet, og møllehjulet fjernet. Fabrikken blev nedlagt omkring 1960.

Strandmøllen (38). Det er muligvis denne mølle 'nær ved havet', som biskop Jacob Erlandsen skænkede til Helligåndshuset. Det er første gang, Roskildes vandmøller omtales. Samtidig er Strandmøllen den, der længst fungerede som mølleri. Kommunen købte den i 1908 og forpagtede den ud, indtil den i 1916 blev nedlagt som mølleri.

Maglekilde mølle (39) tilhørte domkirken, indtil den i 1731 kom i privateje efter en brand. En ny møllebygning blev opført, og en mindre papirproduktion indledtes. I 1811 blev der oprettet et bomuldsspinderi. Vandkraften blev suppleret med en dampmaskine, og beskæftigelsen toppede i 1820'erne, hvor godt 100 arbejdede på fabrikken eller som kludesamlere til papirproduktionen. Spinderiet blev likvideret i 1830'erne, og bygningerne nedrevet i 1846, da vandkuranstalten skulle bygges. Kuranstalten var en fiasko og måtte lukke efter få års drift. I 1867 blev en del af bygningen indrettet til maskinværksted, hvor vandkraften blev udnyttet indtil 1896, hvor værkstedet blev flyttet.

Sct. Mortens mølle (39x). I 1253 tilhørte møllen Sct. Mortens kirke, senere gik den over til Sct. Clara kloster. Først i 1740 fik møllen en egentlig mølledam, idet mølleren fik lov til at inddrage Sct. Mortens kirkegård og udgrave en mølledam der.

Rimors mølle (40) tilhørte indtil reformationen Sortebrødre kloster og kom derefter på private hænder. I begyndelsen af 1800-tallet blev den papirmølle, men efter en brand i 1847 blev der indrettet spinderi og væveri i de nyopførte bygninger. Få år efter var der igen brand, og den nuværende bygning er fra 1853. I slutningen af århundredet gik virksomheden godt. Vandkraften slog ikke til, og hestekraft, damp og elektricitet blev taget i brug. Da det gamle vandhjul i 1922 var nedslidt, blev det derfor ikke fornyet, og byens sidste møllehjul forsvandt. Mølledammen bleb gradvist opfyldt, og i 1965 forsvandt også det sidste spor af byens sidste mølledam.

Kobbermøllen (41) blev ombygget i 1830'erne og fik ekstra vandtilførsel fra Roars kilde.

Sct. Sigfreds mølle (42). Denne mølle blev nedlagt allerede i begyndelsen af 1800-tallet. Navnet skyldes muligvis, at den oprindelig tilhørte Sct. Sigfreds kapel i domkirkens nordre tårn.

Haraldsborg mølle (42x). Mølleriet havde i årenes løb fået til huse i en firlænget gård lige syd for Haraldsborg bakke, som nedbrændte i 1909.

Lidt om modellen.
Modellen er udført i skala 1:200, den måler 6 x 8 meter, hvilket svarer til 1200 x 1600 meter.

Selve grundplanet er udført i beton som er formet i hånden for at gengive de topografiske forhold, veje, vandløb, søer og volden er ligeledes formet i betonen. Huse og træer er udført som modeller i træ og derefter er der lavet gummiforme i, hvilke de endelige modeller er støbt i plastic-padding.

Historisk nøjagtighed
En del af bygningerne eksisterer stadig den dag i dag, og en del af de store bygninger er fundet af Roskilde Museum ved udgravninger. De små bygninger på modellen er blevet til ud fra beskrivelser om huses generelle udseende i 1400 tallet. Antallet af huse er et estimeret ud fra en hvis bebygningstæthed samt antallet indbyggere.

Kirkerne er ret godt kendt ud fra udgravninger og beskrivelser og er udformet herefter.

Gadeforløb er optegnet ud fra gamle kort og for de flestes vedkommende følger de gader som stadig eksisterer.

Hvad angår klostrene er navne og placeringer korrekte. Selve grundformen og udseende af klostrene er lavet med udgangspunkt i beskrivelser af klostre generelt.